

Selçuklu Dönemi Hanefî Alimlerin Mürchie'ye Bakışları

Ahmet AK*

Abstract

In this work, we have dealt with the views of Abu'l-Yusr al-Pazdavi, Abu'l-Muin an-Nasafi, Alâuddin as-Samarkandî, Alâeddin al-Usmândî and Nuraddin as-Sâbunî about the Murjia criticized by many Muslim scholars. They are famous Hanafite-Mâturîdîte of scholars XIth and XIIth ages. After a brief discussion of the Murjia, we shall deal with the views of Hanafite-Mâturîdîte scholars about the Murjia. Finally, we shall present the reasons for the misunderstanding of Murjia and its solutions.

Giriş

Selçuklular dönemi, İslam anlayışının şekillendiği bir dönem olması ve şekillenen bu anlayışın sonraki dönemleri etkilemesi sebebiyle Türk tarihi ve İslam tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.¹ Bu bakımdan o devirde yetişmiş önde gelen âlimlerin tartıştıkları ve benimsedikleri görüşlerin doğru bir şekilde ortaya konulması, Türk ve İslam düşünce tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Selçuklular döneminde en çok tartışılan ve eleştirilen konulardan birisi Mürchie² konusudur. Zira kaynaklarda Nisabur başta olmak üzere Horasan

* **Yrd. Doç. Dr.**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: aak@ksu.edu.tr

1 Bkz., İbnü'l-Esir, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (630/1223), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1966, X/251, XII/154; Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir b. Ali el-Hüseynî, (VI./XII. asrın sonları, VII./XIII. asrın başları), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, trc. Necati Lügal, Ankara 1999, 2, 137; Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1979, 170-201; Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, IX; Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti*, İstanbul 2002, VII, 31; Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007, 46-49, 168, 369.

2 Mürchie, büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumunu Allah'a bırakarak onlar hakkında kesin bir şey söylemeyen kimselerin müşterek adıdır. Bununla birlikte kaynaklarda Mürchie'nin değişik tanımları da bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makââtü'l-İslâmiyyin vahtilâfi'l-Müsallîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden

bölgesinde Mürcie'nin alt kollarından kabul edilen Kerrâmîyye'nin³ çok sayıda mensubu bulunduğu kaydedilmektedir. Bu kayıtlara göre Nisabur şehrinde 488/1095 yılında Hanefi ve Şâfiî ittifakıyla Kerrâmîler arasında muhtemelen itikadi konulardan dolayı- şiddetli çatışmalar olmuştur. Bu çatışmaların sonunda Hanefi ve Şâfilerin tarafı Kerrâmîler'e galip gelmiş, onların büyük bir kısmı öldürülmüş ve medreseleri tahrip edilmiştir. Bu hadise üzerine Kerrâmîler'in bölgedeki gücü sona ermiştir.⁴ O devirde bölgede ağırlığı olan Kerrâmîyye'nin, Hanefî-Mâtürîdîliğin ve Şâfliğin gideyerek güçlenmesiyle itibar kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Durumun aleyhlerine geliştiğini gören Kerrâmîler, bunu hazmedememişler ve zaman zaman ayaklanmışlardır. Nitekim önceleri Kerrâmî olan Gurlu'ların sultanı Gıyâseddin Muhammed'in (600/1203), Şâfiî âlimi Ebü'l-Feth Muhammed b. Mahmud el-Mervezî (599/1202) sayesinde Şâfliğe geçmesi, oradaki Kerrâmîler tarafından hazmedilememiştir. Sultan Gıyâseddin'in Şâfliğin yayılması için medreseler açtırması ve Gazne'ye bir mescit yaptırması üzerine Kerrâmîler, sultanın Şâfliğe geçmesini sağlayan el-Mervezî'yi uzun süre rahatsız etmişlerdir.⁵ Fahreddin Râzî (606/1210)'nin Sultan Gıyâseddin'in yanına gelmesi ve orada sultan tarafından kendisine büyük ikramda bulunulmasından sonra Kerrâmîlerle olan münazara da sultanın Fahreddin Râzî'nin tarafını tutması üzerine Kerrâmîler ayak-

1980, 132-154; eş-Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekir Ahmed (548/1153), *el-Müel ve'n-Nihal*, thk. Abdülemîr Ali Mehnâ- Ali Hasan Fâûr, Beyrut 1993, 164; Yahya el-Hattâb, *Tahkîku'l-Mustalihâti't-Târihiyyeti'l-Vârideti fi Kitâbi Mefâtihu'l-Ulûm li'l-Harezmî*, Mısır 1985, 200-202; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, 28-39, 289; Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve İtikadi Görüşleri*, Ankara 1989, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâtürîdî'ye Göre Mürcie*, Ankara 2000. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* kitabı içinde, haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2003, 119; A.J. Wensink, "Mürcie", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1960, VIII/808-809; Kutlu, Sönmez, "Mürcie", İstanbul 2006, *DİA*, XXXII/41-45; Ak, Ahmet, "Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:24, (Ocak-Nisan 2006), 193-202.

3 Kerrâmîyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm (255/869)'ın taraftarlarına verilen bir mezhep ismi olup çoğu âlim tarafından Ehl-i Sünnet dışı bir oluşum olarak görülmektedir. Bkz., Şehristânî, *el Milel*, I/45, 124; ayrıca bkz. Pezdevî, Ebû Yûsuf Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1994, 363, 364; Alâeddin Muhammed b. Abdülhamid es-Semerkindî el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, thk. Muhammed Said Özervarlı, İstanbul 2005, 156, 185; Nureddin Ahmed Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr es-Sâbü'nî (580/1184), *el-Bidâye fi Usûlîd-Dîn*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara 1982, 23, 27, 28, 31, 36, 44, 56, 63, 87; Kutlu, Sönmez, "Kerrâmîler", *DİA*, İstanbul 2004, XXV/294.

4 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X/251; Kutlu, "Kerrâmîler", *DİA*, XXV/294; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, 329.

5 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII/154; Sıddıquî, İqtıdar Husam, "Gurlular", *DİA*, İstanbul 1996, XIV/210; Kutlu, "Kerrâmîyye", *DİA*, XXV/294; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, 330.

lanmış, bu ayaklanmanın sonucunda sultan Gıyaseddin, Fahreddin Râzî'yi oradan çıkarmak zorunda kalmıştır.⁶ Bu baskıların yanı sıra Kerrâmîler ile Sünniler arasında cereyan eden Nisabur'daki yukarıda sözü edilen tartışmaların iki-üç asır devam etmiş olması⁷, Selçuklular coğrafyasında azımsanamayacak sayıda Kerrâmî bulunduğunu göstermektedir. Kerrâmîler, bir ara Gazneli Mahmud (388-421/998-1039) tarafından desteklenmiştir. Fakat sonraki devirlerde Kerrâmîlerin etkisi giderek azalmıştır.⁸ Bununla birlikte, Kerrâmîler dışında kalan diğer Mürcîî grupların da bulunduğu dikkate alınırsa Mürcie'nin Selçuklular döneminde hatırı sayılır bir çoğunlukta ve nüfuzda olduğu söylenebilir.

Kerrâmîlik-Hanefîlik ilişkisine gelince şunları söylemek mümkündür: Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebu'l-Muîn en-Neseffî, Alâeddin el-Üsmendî ve Nureddin es-Sâbunî gibi Selçuklu dönemi Hanefî alimleri, Kerramiyye ve onun kurucusu kabul edilen Muhammed b. Kerrâm'ı, teşbih, tekvin sıfatı, irade konusu, istitaat, iman ve imamet gibi konularda eleştirmişlerdir.⁹ Hatta bu âlimlerden bazıları Kerrâmiyye'ye reddiye olarak müstakil eserler bile vermişlerdir. Ebû Bekr Muhammed b. Yeman es-Semerkindî'nin *Kitâbün Red ale'l-Kerrâmiyye* adlı eseri bunlardan sadece birisidir.¹⁰ Ebu'l-Muîn en-Neseffî'ye göre bu eser, Kerrâmiyye'yi eleştiren ilk kaynak hüviyetindedir.¹¹ Bu sebeple Kerrâmiyye'yi ilk eleştiren kişinin, en azından kişilerden birisinin Hanefî bir âlim olduğu söylenebilir.

Kerrâmîler, başlangıçta Hanefî olmalarına rağmen özellikle imanın tanımını konusunda Hanefîlerden ayrılırlar. Zira Kerrâmîlere göre iman, ikrardan ibarettir. Hanefîlere göre ise iman, tasdikdir.¹² Daha önce belirtildiği üzere Kerrâmîler, bazı Eşarîlerce açıkça Mürcie'den sayılmaktadır. Fakat Hanefî-Mâturîdî eserlerde Kerrâmiyye ile Mürcie arasındaki bu ilişkiden pek söz edilmez. Hanefî-Mâturîdîlerin bu tutumu, o devirde son derece

6 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII/151-152; krş., Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 330

7 Kutlu, "Kerrâmiyye", *DİA*, XXV/294.

8 Watt, M. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1981, 361.

9 Bkz. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 362, 363; Ebu'l-Muîn en-Neseffî, *Tabsıra*, I/47, 77, 80, 110, 112, 119, 120, 134, 164, 166, 170, 221, 241, 306, 307, 310, 350, 362; Alâeddin es-Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, 453; Sâbunî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, 23, 27, 28, 31, 36, 44, 56, 63, 87; Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 156, 185; Kerrâmîler, Eşarî alimlerce de eleştirilmişlerdir. Bkz., Eşarî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 141; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, tah. Muhammed Muhyiddin Abduhamid, Beyrut 1993, 215-225; Şehristânî, *el-Milel*, I/21, 124

10 Neseffî, *Tabsıra*, I/358.

11 Neseffî, *Tabsıra*, I/358.

12 Muhtar, Süheyr Muhammed, *et-Tecsim inde'l-Müslimîn "Mezhebü'l-Kerrâmiyye"*, Kahire 1971, 146, 147.

kötü bir yergi ifadesi olduğu anlaşılan Mürcie kelimesinden olabildiğince uzak durmaya çalışarak Ebû Hanife'yi ve Hanefiliği hatta İmam Mâturîdî'yi korumak istemelerinden kaynaklanabilir.

Selçuklular döneminde yaşayan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (421/1027–493/1099), Ebü'l-Müîn en-Neseî (508/1115), Alâuddin es-Semerkindî (539/1144) ve Nureddin es-Sâbûnî (580/1184) gibi önde gelen Hanefî âlimler, Mürcie konusunu itikatta imam kabul ettikleri Ebû Mansûr el-Mâturîdî'den (333/944) farklı şekilde ele almışlardır. İmam Mâturîdî, ircâyı “Övülen İrcâ” ve “Zemmedilen İrcâ” şeklinde iki kısma ayırarak övülen ircâyı benimseyen Ebû Hanife ve taraftarlarını açıkça savunmasına rağmen¹³ Mâturîdî'den sonra gelen Hanefî âlimler ise bu konuda her hangi bir ayrıma gitmeyerek genelde zemmedilen Mürcie'yi kast etmişler ve tamamen onun üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Günümüzde, Mürcie'nin doğuşu, alt grupları, görüşleri ve Türklerin İslamlaşması sürecindeki etkisi gibi konularda önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat Selçuklular dönemindeki âlimlerin Mürcie'ye bakışları henüz tam olarak aydınlatılamamıştır.

Bu makalede, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebü'l-Müîn en-Neseî, Nureddin es-Sâbûnî gibi Büyük Selçuklular döneminde yaşayan önde gelen Hanefî âlimlerin Mürcie konusundaki görüşleri kronolojik olarak ele alınıp tasviri metotla ortaya konulacaktır. Daha sonra konunun bir değerlendirmesi yapılarak meselenin aydınlatılmasına çalışılacaktır.

V./XI. ve VI./XII. yüzyıllarda hüküm süren Selçuklular döneminde çok sayıda Hanefî âlim yetişmiştir.¹⁴ Bu çalışmada önce V./XI. asırdaki Hanefî âlimlerin, daha sonra VI./XII. asırdaki Hanefî âlimlerin Mürcie'ye bakışları ele alınacaktır.

A. V./XI. Asırda Yaşayan Bazı Hanefî Âlimlere Göre Mürcie

V./XI. yüzyılda Ebû Muhammed el-Halvânî¹⁵ (452/1060), Ebü'l-Ha-

13 Bkz. Ebû Mansûr el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara 2003, 613; Ebû Mansûr el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünnet*, thk. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut 2004, I/36; daha geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 28 vd; Kutlu, “Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı”, 119; Ak, “Ebu Mansur el-Mâturîdî'nin Mürcie'ye Bakışı”, 193–202.

14 Bkz., Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2006, 32–58; ayrıca bkz. Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara 1988, 176.

15 Kureşî, Ebü'l-Vefâ Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire 1398, II/429 vd; Leknevî, Ebü'l-Hasanât Muhammed b. Abdülhay (1304/1886), *el-*

san es-Suğdî¹⁶ (461/1069), Ebû Abdullah ed-Dâmeğânî¹⁷ (398–478/1008–1085), Ebû Bekir es-Serahsî¹⁸ (400–483/1009–1090) Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (421/1027)–493/1099) ve Ebü'l-Muîn en-Neseffî (508/1114) gibi çok sayıda Hanefî âlim yetişmiştir. Fakat bu âlimler daha çok fıkıh konusuna ağırlık vermişlerdir.¹⁹ Bunlardan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Neseffî²⁰ ise daha çok usul konularına ağırlık vermişlerdir. Bu bakımdan bu bölümde sadece bu iki âlimin Mürcie'ye bakışları ele alınacaktır.

1. Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin (421/1027–493/1099) Mürcie'ye Bakışı

Ebü Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, Selçukluların kuruluşundan kısa süre önce dünyaya geldi. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra dedesinin hocası olan Mâtürîdî'yi ve onun eserlerini tanıdı ve devrin önemli hocalarından ders aldı. Bir müddet Semerkant kadısı olarak görev yaptı. Önemli eserler yazdı ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi.²¹

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye göre Mürcie, imanla birlikte masiyetin zarar vermeyeceğine, küfürle birlikte ise taatın yarar sağlamayacağına ve Allah'ın hiçbir mümini cehenneme koymayacağına inanan kimselerdir.²² Onların bu anlayışı, Allah'ın kitabına, resulünün sünnetine ve ümmetin

Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324, 95–97; Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibü A'lâmî'l-Ahyâr fî Fukaha-i Mezhebi'n-Numani'l-Muhtar*, Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, Nu: 690, v. 47a; İbn Kutluboğa, *Ebu'l-Adl Zeynüddin Kasım (879/1474), Tâcü't-Terâcîm fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat, 1962, 35; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 35 vd.

16 Asıl adı, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Suğdî olup Semerkant'ın Suğd köyünde dünyaya gelen büyük Hanefî âlimlerdendir. Bkz., Kureşî, *el-Cevâhir*, II/567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcîm*, 43; Leknevî, *el-Fevâid*, 121; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 37.

17 Asıl adı, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dâmeğânî olup Nisabur ve Rey arasında büyük bir şehir olan Dâmeğân'da dünyaya gelen büyük Hanefî âlimlerdendir. Bkz., Kureşî, *el-Cevâhir*, III/269-271; Leknevî, *el-Fevâid*, 182-183; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 38.

18 Bu zatın tam ismi, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, lakabı Şemsü'l-Eimme'dir. Merv ve Meşhed şehirleri arasında yer alan Serahs'ta dünyaya geldi. Hanefî fakihlerin büyüklerindendir. Bkz., İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcîm*, 52; Leknevî, *el-Fevâid*, 158; M. Hamidullah, "Serahsî", *MEB. İA*, X, 502–507; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 40.

19 Bkz., Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 32-40.

20 Ebü'l-Muîn en-Neseffî, 508/1114 yılında vefat etmiştir. Fakat ömrünün büyük bir kısmını V./XI. asırda geçirdiğinden onu bu asırdaki âlimler arasında saydık. Krş., Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 41.

21 Geniş bilgi için bkz. Kureşî, *el-Cevâhir*, II/594; Leknevî, *el-Fevâid*, 124; Kefevî, *Ketâib*, v. 146a; Pezdevî, Ebû Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Mukaddime), trc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1994, XI-VII.

22 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 362.

icmasına aykırıdır. Bu sebeple onlar bidat ehliendirir.²³ Mürcie mezhebi- ne mensup olanların sayısı azdır ve onlar eşyayı karıştıracak kadar cahil kimselerdir.²⁴ Pezdevî'nin Mürcie mezhebine mensup olanların az sayıda olduğunu ifade etmesi, onların bölgedeki Hanefî ve Şâfîilerden daha az olduğuna işaret kabul edilebilir.

Ğaylan ed-Dimeşki,²⁵ Muhammed b. Şebîb²⁶ ve Ebû Şimr²⁷ gibi kişileri Mürcie'den sayan Pezdevî, onların iman ve küfür konularında değişik gö- rüşler ortaya koyduklarını ifade etmekle birlikte, bu görüşlerin ne olduğun- u belirtmemektedir. Yine o, Mürcie'yi Ğaylan'ın *ashabı*, *Ebû Şemr'in taraf- tarları* ve *Muhammed b. Şebib'e bağlı olanlar* gibi bir takım alt gruplara ayırmakla birlikte, Mürcie'nin diğer alt gruplarına yer vermemektedir.²⁸

Pezdevî, Mürcie'ye mensup olan kişilerin iman ve küfür konularında çeşitli görüşlere sahip olduklarını söylemesine rağmen bunların neler ol- duğunu belirtmez. O, daha çok imanla masiyetin zarar vermeyeceği, kü- fülle de taatın yarar sağlamayacağı anlayışında olan Mürciileri esas al- makta ve ısrarla onların üzerinde durmaktadır. Böylece o, Mürciileri salih amelleri hafife almakla ve günahları önemsememekle suçlamaktadır.²⁹

Pezdevî, altı ana mezhebi özetlerken Mürcie'yi Ehl-i Bidat'ten sayıp, onları eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda Hanefilikle Mürciî fikirler ara- sında var olan benzerlikleri göstermemek için diğer Mürciî alt gruplardan bahsetmez.³⁰ Hâlbuki Pezdevî, Mürcie'nin diğer alt gruplarının iman ta- nımlarını verseydi onların iman tanımları ile Hanefîlilerin iman tanımı arasında benzerlik olduğu ortaya çıkardı.³¹ Yine Pezdevî, Cehm b. Saffan

23 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 347, 369.

24 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 348.

25 Asıl adı Ebû Mervân Ğaylân b. Müslim ed-Dimeşki olup kader konusunda Ma'bed el-Cühenî'den (80/699) etkilenmiştir. Hişam b. Abdülmelik b. Mervân tarafından öldürülmüştür. Bkz., Ta- beri, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir b. Rüstem (310/922), *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, nşr., M.J. De Goeje, Leiden 1879-1881, II/1733; Krş., Eşari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 136-137; el- Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 18.

26 Muhammed b. Şebib, Eş'arî tarafından Mürcie'nin sekizinci alt grubunun lideri sayılmaktadır. Bkz., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 137-138; krş., Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 21, 84, 148, 151; Şehristânî, *el-Milel*, 162; Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesir- leri*, 37.

27 Ebû Şimr, Eş'arî tarafından Mürcie'nin dördüncü alt grubunun iki liderinden birisi kabul edilmektedir. Bkz., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 134-135; krş., Bağdâdî, *Mezhepler Arasında- ki Farklar*, 21, 116, 148, 158.

28 Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 362.

29 Krş., İbrahim Hakkı İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", A thesis Submitted the University of Manchester for Degree of Ph. D in the Faculty Arts, Manchester 2000, 102.

30 Krş., İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", 99.

31 Krş., İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", 100.

ve Bişr el-Merîse'den bahseder ve ikisini de Cebriyye'den sayar. Fakat Cehm b. Saffan ile Ebû Hanife arasındaki ilişkiye yer vermez.³² Fakat o, Mürcie'yi Kaderiyye, Şia ve Havaric ile ilişkilendirmektedir.³³ Bu durum onun Mürcie ile Hanefilik arasındaki ilişkinin inkârını pekiştirmeye yönelik bir çaba olarak algılanabilir.

Pezdevî, *Usûli'd-Dîn* adlı eserinin “Mezheplerin beyanı” başlıklı son bölümünde İslam mezheplerini analiz ederek onları Ehl-i Kible ve Ehl-i Bidat olarak ikiye ayırdıktan sonra Mürcie'yi Ehl-i Bidat içerisinde ele alır. Fakat o, faydasız olacağı gerekçesiyle Mürcie konusuna detaylı olarak girmez. Yine Pezdevî, Mürcie'nin aşırı alt kollarından birini, sanki bütün Mürcî fikirlerin temeliymiş gibi gösterir. Nitekim o, ısrarla aşırı bir Mürcî görüş olan küfürle birlikte taatin fayda vermediği gibi imanla birlikte masiyetin zarar vermeyeceği fikri üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca o, Mâturîdî'nin eserlerinde geçen övülen ve zemmedilen icrâya, zemmedilen Mürcie ile Cebriyye'nin kast edilmiş olabileceğine dair görüşlere de yer vermez.³⁴ Bütün bunlar, Pezdevî'nin Mürcie konusunda detaylara girmeyerek Mürcie ile Hanefi-Mâturîdîlik arasında bir benzerlik olduğu izlenimi vermekten kaçındığını göstermektedir.

2. Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin (508/1114) Mürcie'ye Bakışı

Ebü'l-Muîn en-Neseî, büyük Hanefî âlimlerden birisidir. Önemli eserler verdi ve Alâuddin es-Semerkindî gibi mümtaz öğrenciler yetiştirdi. O, Mâturîdî'nin fikirlerini geliştirip daha da sistemleştirmiştir.³⁵

Ebü'l-Muîn en-Neseî, Ebû Hanife'nin büyük günah işleyeninin durumunu Allah'ın dilemesine bıraktığı için Mürcî olarak isimlendirildiğini belirtmesine ve Ebu Hanife'nin ircâ görüşünü nereden çıkarttığı sorusuna meleklerin “Biz, Allah'ın bildirmedeği şeyleri bilemeyiz” sözünden çıkarttığı şeklinde cevap verdiğini nakletmesine³⁶ rağmen bu konuda hiçbir açıklama yapmaz. Gerçekten de o, *Tabsratü'l-Edille*'sinde ne zemmedilen ircâya ne de övülen ircâya ve ne de zemmedilen Mürcie ile Cebriyye arasındaki ilişkiye temas eder.³⁷

32 Krş., İnal, “The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature”, 102.

33 Krş., İnal, “The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature”, 100.

34 Bkz., Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 347, 348, 362, 369; krş., Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 613; Mâturîdî, *Te'vîlât*, I/ 36; Ak, “Ebu Mansur el-Mâturîdî'nin Mürcie'ye Bakışı”, 193–202.

35 Kureşî, *el-Cevâhir*, III/527; Kefevî, *Ketâib*, v. 155a.b; Leknevî, *el-Fevâid*, 216; İzmîrli, *İsmail Hakkı, Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*, İstanbul 1336, 7; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 41.

36 Neseî, *Tabsıra*, II/766.

37 Neseî, *Tabsıra*, II/766, 774, 780.

Ebü'l-Muin en-Neseff'nin Pezdevî kadar olmasa da Mürcie sözü ile daha çok zemmedilen “Habis Mürcie”yi kast ettiği ve onun üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, *Tabsıratü'l-Edille* adlı eserinde hiçbir ayrıma gitmeden Mürcie'nin “Allah kâfirlerden başka hiç kimseye azap etmez” görüşünde olduğunu bildirmektedir.³⁸ O, söz konusu eserinin diğer bir yerinde de “Habis Mürcie”yi büyük günah işleyen müminlerin hiç azap görmeyeceğini, küfürle birlikte iyiliğin hiçbir faydasının olmayacağı gibi imanla birlikte de hiçbir kötülüğün zarar vermeyeceğini savunan kimseler şeklinde tanımlamaktadır.³⁹ Onun yukarıda geçen “Allah kâfirlerden başka hiç kimseye azap etmez” şeklindeki Mürcie tarifi, aynı eserin diğer bir yerinde verdiği “Habis Mürcie”nin daha kısa bir şekildeki tanımıdır. O halde Neseff'nin Mürcie ile zemmedilen Mürcie'yi kast ettiğini söylemek mümkündür.

Neseff'nin bu tutumunda dedesi Mekhül en-Neseff'nin bir eserinde “İrcâyı kabul et. Fakat Mürciî olma...”⁴⁰ şeklinde İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti nakletmesinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Mekhül en-Neseff'nin bu ifadesini, övülen icrayı kabul et. Fakat zemmedilen Mürcie'den olma şeklinde anlamak mümkündür. Aynı zamanda bu ifade, Selçuklulardan önce de Mürcie kelimesinin bazı Hanefiler arasında sadece zemmedilen Mürcie'nin yerine kullanıldığını göstermektedir. İleriki sayfalarda Selçuklular döneminde bu kullanımın tamamen yaygınlaştığı görülecektir.

Mürcie konusunda önemli çalışmaları bulunan Sönmez Kutlu'ya göre Mürcie'nin iman konusunda üç farklı tanımı bulunmaktadır. Bunların biri, “Kalpte gerçekleşen marifettir ve ya tasdikdir”.⁴¹ Diğer, “Dil ile ikrar kalp ile tasdikdir”.⁴² Bir diğeri ise “Sadece dil ile ikrardır”.⁴³ Ebü'l-Muin en-Neseff, Mürcie'nin söz konusu bu üç iman tanımından bahsetmez. Fakat onun *Tabsıratü'l-Edille*'sinde geçen ifadelerinden Mürcie'nin sadece ikrar ve sadece marifettir şeklindeki iman tanımlarını isim vermeksizin eleştirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁴ Keza Pezdevî'nin açıkça Mürcie'den saydığı Cehm ve taraftarlarını imanı sadece marifet olarak gördükleri gerekçesiyle ele-

38 Neseff, *Tabstra*, II/776.

39 Neseff, *Tabstra*, II/766.

40 en-Neseff, Ebü Mutî' Mekhul b. Fazl (318/930), *Kitâbü'r-Red ale'l-Bida'*, thk., Marie Bernard, *Annales Islamogiques*, 16 (1980), 63.

41 Bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 125-126.

42 Bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 127-128.

43 Bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 128-130.

44 Neseff, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsıratü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003, II/405, 412, 415.

tirir. Fakat yine Cehm b. Saffan-Mürctie ilişkisini görmezden gelir. Ayrıca yukarıda geçen Mürctie'nin kalb ile tasdik olarak gördüğü iman tanımına da yer vermez. Bütün bunlar, Neseffî'nin Hanefî-Mâturdîleri zemmedilen Mürctie'den olabildiğince uzak tutmaya çalıştığı intibasını vermektedir.

B. VI/XII. asırda Yaşayan Âlimlere Göre Mürctie

V./XII. yüzyılda olduğu gibi VI./XII. yüzyılda da Ebü'l-Mefâhir el-Kerderî⁴⁵, (562/1166) Alâuddin el-Kâsânî⁴⁶ (587/1191) başta olmak üzere çok sayıda Hanefî âlim yetişmiştir.⁴⁷ Fakat biz bu bölümde onların arasından öne çıkan Alâuddin es-Semerkindî (539/1144), Alâeddin el-Üsmendî (488–552/1095–1157) ve Nureddin es-Sâbûnî (580/1184)'nin Mürctie'ye bakışlarını ele alacağız.

1. Alâuddin es-Semerkindî'nin (539/1144) Mürctie'ye Bakışı

Alâuddin Ebû Bekr Muhammed es-Semerkindî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muin en-Neseffî gibi âlimlerin yanında yetişti. Önemli eserler verdi ve kızı Fatıma ve damadı Alâuddin el-Kâsânî⁴⁸ (587/1191) gibi kıymetli talebeler yetiştirdi.⁴⁹

Alâuddin es-Semerkindî'nin Mürctie'ye bakışı hocası Ebü'l-Muin en-Neseffî'den ziyade imam Mâturîdî'nin bakışına benzemektedir. Onun *Şerhu Kitâbü't-Te'vîlât* adlı eserinde verdiği bilgiler, bu benzerliği ortaya koymaktadır. Meselenin daha iyi anlaşılması için Alâuddin es-Semerkindî'nin söz konusu eserindeki ilgili bölümü olduğu gibi aşağıya alıyoruz.

“Ebû Hanife büyük günah işleyenin durumunu Allah'ın meşiyetine havale eder idi. Ona göre Allah dilerse büyük günah işleyenleri af eder ve onlara hiç azap etmeden cennete koyar. Dilerse cehenneme koyar ve orada onlara günahları miktarınca azap ettikten sonra cennete koyar. Yoksa

45 Asıl adı, Ebü'l-Mefâhir Tâcüddin Abdülgafûr b. Lokman b. Muhammed el-Kerderî olup bir müddet kadılık görevinde bulunmuştur. Bkz., Kureşî, *el-Cevâhir*, II/443; İbn Kutluboğa, *Tâcû't-Terâcîm*, 37; Leknevî, *el-Fevâid*, 98; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 51 vd.

46 Asıl adı Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed olup Fergana bölgesinin büyük şehirlerinden birisi olan Kâsânî'dir. Alâuddin es-Semerkindî'nin en seçkin talebesi ve damadıdır. Meşhur Hanefî âlimlerdendir. Bkz., İbn Kutluboğa, *Tâcû't-Terâcîm*, 84; Leknevî, *el-Fevâid*, 53; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 54.

47 Bkz., Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 41-58.

48 Asıl adı Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmet'tir. Bkz., İbn Kutluboğa, *Tâcû't-Terâcîm*, 84; Leknevî, *el-Fevâid*, 53; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 54.

49 Kureşî, *el-Cevâhir*, III/18; Leknevî, *el-Fevâid*, 158; Öz, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 47.

Cebriyye'nin yani *Mürctie-i Mübtedia*'nın iddia ettiği gibi onların iman etmeleri sebebiyle günahları bağışlanıp hiç azap görmeden cennete girmeleri söz konusu değildir. Yine *Kaderiyye*'nin iddia ettiği gibi onların cehennemde ebedi olarak kalmaları da söz konusu değildir. Ebû Hanife'ye söz konusu ircâyı nereden çıkarttığı sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: "Meleklerden. Çünkü onlara bilmedikleri bir şey sorulduğunda, onlar işi Allahu Teâlâ'ya havale etmişlerdir." Bu konuda Fakih Ebû Mansur şöyle demiştir: Ebû Hanife büyük günah işleyenin ahiretteki durumunu Allah'a havale etmiştir. Çünkü Allah, kendisine şirk koşanlar hariç diğer günahları işleyenler arasında dilediğini affedeceğini buyurmaktadır. *Mezmun ircâ* ise, *cebr*'dir. Bu, fiillerin gerçekleşmesi konusunda insanın hiç etkisinin olmadığını iddia etmek ve her fiilin gerçekleşmesinde Allah'ı sorumlu tutmaktır. Habis *Mürctie* de aynı şekilde işlenen kötülükler konusunda insanı sorumlu tutmazlar. Onlar insanı rüzgâr sebebiyle hareket eden ağaca benzetirler. *Kaderiyye* ise insanın fiillerinin yaratılmasında ve takdir edilmesinde Allah'ın hiçbir etkisinin olmadığını iddia ederek, fiili yaratmayı ve takdir etmeyi tamamen insana verirler. Haberde varit oldu ki, Ümmetimden iki sınıf şefaata nail olamayacaklardır. Onlar *Kaderiyye* ve *Cebriyye*'dir. En uygun ve en doğru görüş, bu iki görüşün arasındır. Muhakkak ki, fiilin gerçekleşmesi iktisap bakımından insana, halk ve takdir bakımından ise Allah'a aittir. Bu görüş, ifrat ve tefrit arasında bulunan en doğru görüştür.⁵⁰

Görüldüğü gibi Alâuddin es-Semerkandî, daha önce görüşlerini incelediğimiz diğer âlimlerin aksine *Mürctie* konusunda *Mâturîdî*'den nakilde bulunarak *Mâturîdî* gibi "mezmun ircâ" kavramını kullanmakta ve bu görüşü benimseyenleri *Cebriyye* olarak isimlendirmektedir. Hatta o bu

50 Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Alâuddin es-Semerkandî, *Şerhu Kitâbü't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp. Medine Bölümü, Nu:179, v.22b; krş. *Mâturîdî*, *Kitâbü't-Tevhid*, 351-376; ayrıca bkz. Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. El-Hasan el-İrakî el-Hanefî (Tahminen VI/XII. veya VII/XIII yüzyıllar), *el-Fıraku'l-Mufterika beyne'l-Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara 1961, 61. Ebû Osman el-Hanefî, söz konusu eserin 61. sayfasında "Cebriyye, görüşleri ve sınıfları" başlığı altında şu ifadelere yer vermektedir: "Cebriyye'ye *Mürctie* ve *Neccâriyye* denilmektedir. Onların görüşlerinin temeli, tıpkı duvarın yıkılması, nehlin akması ve rüzgârın esmesi gibi insanın fiilinde hiçbir etkisi yoktur." Ebû Osman el-Hanefî'nin Lewinstein'e göre VI/XII. yüzyılda Yaşar Kutluay'a göre ise hicri VI. yüzyıldan sonra yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda burada geçen ifadede Selçuklular döneminde *Mürctie*'nin *Cebriyye* ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı düşüncesini pekiştirmektedir. Bkz. Ebû Muhammed el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Mufterika beyne'l-Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zenâdika*, nşr. Yaşar Kutluay, Mukaddime 1; Krş., Lewinstein, Keith, Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar", çev. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, (Ankara 2003), kitabı içinde, 96; Yazıcıoğlu, *Neseft ve Mâturîdîye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, 53-57; Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979, 170-171.

konuda daha da ileri giderek ümmetin iki sınıfına şefaata olunmayacağına ve onların Kaderiyye ve Mürcie olduğuna dair rivayeti, “Ümmetimden iki sınıf şefaataime nail olmayacaktır. Onlar Kaderiyye ve Cebriyye’dir”⁵¹ şeklinde vermektedir. Onun bu şekilde bir rivayette bulunması, çeşitli rivayetlerde geçen zemmedilen Mürcie ile Cebriyye’nin kast edildiğini iddia ettiğini göstermektedir. Bu sebeple Alâuddin es-Semerkandî’nin tıpkı Mâturîdî gibi Mürcie hakkındaki eleştirileri Cebriyye’ye yönlendirme gayreti içerisinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

2. Alâeddin el-Üsmendî’nin (488–552/1095–1157) Mürcie’ye Bakışı

Alâeddin Muhammed b. Abdülhamid es-Semerkandî el-Üsmendî, 488/1095 yılında Semerkant’ta doğdu. Hanefi âlimlerin büyüklerinden olup *Lübâbü’l-Kelâm*⁵² gibi kıymetli eserler verdi. 552/1157 yılında Buha-ra’da vefat etti.⁵³

Alâeddin el-Üsmendî’ye göre Mürcie, imanla birlikte günahın zarar vermeyeceğine, küfürle birlikte iyiliklerin fayda vermeyeceğine ve müminin büyük günahlarından dolayı azap görmeyeceğine inanan kimselerdir.⁵⁴

Üsmendî, Mürcie’yi “Faslün fi nefyi’l-îstisna fi’l-îmân” başlığı altında şu rivayetle ele almaktadır: “Ümmetimden iki sınıf şefaataime nail olamayacaktır. Onlar Kaderiyye ve Mürcie’dir” Ya Resûlallah Mürcie kimlerdir? Diye sorulduğunda o, (s.a.s.) şöyle cevap vermiştir: “İnşallah biz mümi-

51 Bu rivayetin hangi hadis kaynaklarında geçtiğini tespit edemedik. Fakat içinde Cebriyye adının geçmediği “Ümmetimden şefaataime nail olmayacak iki sınıftan birisi Mürcie, diğeri Kaderiyye’dir” ve “Ümmetimden iki sınıf şefaataime nail olamaz. Onlar Kaderiyye ve Mürcie’dir” gibi değişik rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Abdurraûf Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr Şerhu’l-Câmiu’s-Sağîr*, IV/208, Beyrut trz. ; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, Kader, 13, İstanbul 1413/1992; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 9, İstanbul 1413/1992; Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâlüddin es-Suyûtî (911/1505), *Kitâbü’l-Le’âlî’l-Masnû’a fi’l-Ahâdîsi’l-Mevdûa*, I/22 Matbaatü’l-Edebiyye, y.y., 1317; krş. Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 108, 109; İbn Hazm, Mürcie ile ilgili her iki rivayetin de isnad bakımından sahih olmadığını ifade etmektedir. Bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, IV/248.

52 Alâeddin el-Üsmendî’nin bu eseri M. Sait Özervarlı tarafından bir mukaddime ile birlikte tahkik edilmiştir. Söz konusu eser, İslam Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Özervarlı M. Sait, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü’l-Kelâm Adlı Eseri*, İstanbul 2005.

53 Kureşî, *el-Cevâhir*, II/74, 75; Leknevî, *el-Fevâid*, 176; Geniş bilgi için bkz., Özervarlı, *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü’l-Kelâm Adlı Eseri*, 25-55.

54 Alâeddin Muhammed b. Abdülhamid es-Semerkandî el-Üsmendî, *Lübâbü’l-Kelâm*, thk. Muhammed Said Özervarlı, İstanbul 2005, 119, 165.

niz diyenlerdir".⁵⁵ Aslında bu görüş Hadis taraftarlarına ait bir görüş olmasına rağmen Üsmendî'ye göre ircâ, tehir etmek anlamına gelip bunu söyleyen kimse imanı tehir etmiştir. Bu sebeple bu görüşte olan herkes Mürcie'den sayılır. Üsmendî, Mürcie hakkındaki görüşünü ortaya koyarken söz konusu istisna haberinin isnadıyla birlikte Ebû Yusuf'tan nakledildiğini belirtir. Fakat onun isnadını zikretmez.⁵⁶ İmam Mâturîdî başta olmak üzere diğer Hanefî âlimlerin eserlerinde geçmeyen bu rivayetin Alâeddin es-Semerkandî tarafından Ebû Yusuf'a isnat edilerek nakledilmesi oldukça ilginçtir. Ayrıca diğer ilginç bir konu da şudur: el-Üsmendî'nin Mürcie'den saydığı "İnşallah müminiz" diyenler, nerdeyse bütün kaynaklarda Ashâbü'l-Hadis'ten sayılmaktadır.⁵⁷ Buna rağmen Üsmendî tarafından Mürcie'nin iman tanımının şartı bağlanmış gibi gösterilmesi, eleştirileri Ashabu'l-Hadis'e yönlendirme çabası olarak görülebilir.

Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm* adlı eserinde kendisinden önce yaşayan Mâturîdî ve Alâuddin es-Semerkandî'nin aksine Cebriyye ile Mürcie'nin mezmum/habis kısmı arasındaki ilişkiye hiç değinmez. el-Üsmendî söz konusu eserinde Cebriyye'yi insanın fiilini gerçekleştirme konusunda hiçbir etkisinin ve tercihinin söz konusu olmadığı görüşüne yer vermekte, fakat bunları Mürcie ile ilişkilendirmemektedir.⁵⁸

Alâeddin el-Üsmendî'nin Mürcie'nin övülen ve zemmedilen kısmına yer vermediği gibi, Cebriyye ismine de fazla yer vermekten kaçındığı anlaşılmaktadır. Nitekim el-Üsmendî, "Cebriyye'nin görüşünü iptal etme" başlığı altında konuyu iki sayfada ele almasına rağmen Cebriyye ile zemmedilen Mürcie ilişkisinden hatta Cebriyye isminden hiç bahsetmemektedir.⁵⁹ Buradan hareketle Alâeddin el-Üsmendî'nin muhtemelen izahında zorlandığı için Mürcie konusuna pek girmek istemediği söylenebilir.

55 Söz konusu rivayet, İbn Mâce ve İmam Tirmizî'ye göre mevzu bir hadistir. Bkz. İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, İstanbul 1992, *el-Mukaddime*, 9; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevr, *Sünenü Tirmizî*, İstanbul 1992, el-Kader, 13.

56 Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm* 163; krş., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 299.

57 Bkz. Ahmed b. Hanbel (241/855), *Kitâbü'l-İman*, (Ebû Bekr el-Hallâl'ın (311/923) *Câmi'* (*Müsned min Mesâ'il* adlı eserinin v. 91b-144b / s. 221-290 arasında, British Museum, Or: 2675), v. 101b; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (290/902), *Kitâbu's-Sunne*, thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kehtânî, Suûdî Arabistan, 1986, I/341; Sâlih b. Ahmed Hanbel Ebû'l-Fadl (266/879), *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Fazlurrahman Dîn Muhammed, Delhi 1988, III/224; geniş bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Ankara 2002, 101-112.

58 Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 119.

59 Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-Kelâm*, 125- 126.

3. Nureddin es-Sâbûnî'nin (580/1184) Mürcie'ye Bakışı

Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, Buharalı Hanefî âlimlerdendir. Şemsü'l-Eimme Muhammed el-Kerderî (543/1166)'den fıkıh öğrendi. Önemli eserler yazdı. Fahreddin er-Râzî (606/1210) gibi âlimlerle ilmî münazaralarda bulundu. 580/1184 yılında Buhara'da vefat etti.⁶⁰

Nureddin es-Sâbûnî de Mürcie'yi, küfürle birlikte taatın fayda vermediği gibi imanla birlikte de günahın zarar vermeyeceğine inananlar olarak görmektedir.⁶¹ Sâbûnî, diğerleri gibi Mürcie ile tamamen zemmedilen Mürcie'yi kast etmekte ve övülen Mürcie'ye hiç temas etmemektedir.⁶² O, aynı zamanda Mürcie ile Cebriyye arasında bir ilişkinin olup olmadığı üzerinde de durmaz. Nitekim o, "İstitaat" başlığı altında Cebriyye'yi genişçe ele almasına rağmen Cebriyye ile zemmedilen Mürcie arasında her hangi bir ilişki kurmamaktadır.⁶³ Bu açıklamalar, Nureddin es-Sâbûnî'nin de Alâeddin el-Üsmendî gibi Mürcie konusunu olabildiğince kısa tutmaya çalıştığı görülmektedir.

Değerlendirme

Selçuklular döneminde yaşayan başta Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muin en-Nesefî olmak üzere Alâeddin el-Üsmendî ve Nureddin es-Sâbûnî, Mürcie'yi küfürle birlikte iyi amellerin fayda vermeyeceğine, imanla birlikte de günahların zarar vermeyeceğine inanan kimseler olarak görmektedirler. Alâuddin es-Semerkindî dışındaki âlimler her hangi bir ayrıma gitmeden Mürcie'yi eleştirmişlerdir. Alâuddin es-Semerkindî ise Mâturîdî gibi açık olmasa da ırcayı, övülen irca ve zemmedilen irca şeklinde iki kısma ayırıp, bunlardan övülen irca görüşünü benimseyenleri savunmaktadır. O, büyük günah işleyenin durumunu Allah'a bırakıp onun hakkında kesin bir şey söylemeyenlere açıkça bir isim vermemektedir. Fakat konuyla ilgili açıklamalarına bakıldığında onun bu ifadesiyle övülen irca görüşünü benimseyenleri kast ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mâturîdî gibi övülen icrayı benimseyen Mürcielere karşı yapılan eleştirileri Cebriyye'ye yöneltmesi de bunu desteklemektedir. Nitekim altıncı asır Hanefî âlimler-

60 Bkz. Kureşî, *el-Cevâhir*, I/124; Kefevî, *Ketâib*, v. 138b; Leknevi, *el-Fevâid*, 42; Topaloğlu, Bekir, *Nureddin es-Sâbûnî Mâturîdî'ye Akaidi*, Ankara 1982, 19-24.

61 Nureddin Ahmed Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr es-Sâbûnî (580/1184), *el-Bidâye fi Usûlid-Dîn*, thk. Bekir Topaloğlu, Ankara 1982, 80.

62 Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlid-Dîn*, 80-93.

63 Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlid-Dîn*, 62-64.

den Ebû Osman el-Hanefî de Mürcieyi, açıkça Cebriyye mezhebi olarak kaydetmektedir.⁶⁴

Ebû Hanife ve Mâtürîdî övülen irca görüşünü benimseyenleri esas alarak onları Allah'ın sadık kulları olarak kabul etmişler ve onların çirkin bir lakapla kötülenip aşağılanmasına karşı çıkmışlar ve onları savunmuşlardır.⁶⁵ Ebû Hanife ve ashabının, Ebû'l-Feth Abdülkerim eş-Şehristânî (548/1153) tarafından Ehl-i Sünnet Mürcie'si olarak gösterilmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁶⁶ Ebû Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin bu tutumuna rağmen Selçuklu dönemindeki Hanefî âlimlerin hemen tamamı zemmedilen Mürcie'yi esas almışlar ve onları eleştirmişlerdir. Nitekim Mürcie konusunda Mâtürîdî, övülen icrayı benimseyenleri esas alarak onları savunmakta ve onlara yapılan eleştirilere teker teker cevap vermekle kalmamış onların görüşünü aklî ve naklî delillerle desteklemiştir.⁶⁷ Ebû'l-Muîn en-Nesefî ise Mâtürîdî'nin aksine zemmedilen Mürciî grubu esas alarak onları eleştirme konusuna ağırlık vermiştir. Nitekim Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Ebû Hanife'nin büyük günah işleyenin durumunu Allah'ın dilemesine bırakanları Mürciî olarak isimlendirildiğini ve onları övdüğünü nakletmesine rağmen⁶⁸ bu konu üzerinde fazla durmamaktadır. Buna karşı "Habis Mürcie" olarak isimlendirdiği grup üzerinde yoğunlaşmaktadır. O, ayrıca vaîd ayetlerinin umum ifade edip etmemesi konusunda Mâtürîdî'nin aksine Mürcie'nin görüşünü eleştirmektedir. Nitekim Nesefî'ye göre Mutezile ve Havâric, vaîd ayetlerinin umum ifade etmeye daha layık olduğu görüşündedirler. "Habis Mürcie" ise Allah'ın rahmet, afv ve gufran sıfatlarından hareketle va'd ile ilgili ayetlerin umum ifade etmeye daha layık olduğu görüşündedir, diyerek Mürcie'nin bu görüşünü eleştirmektedir.⁶⁹ Hâlbuki Mâtürîdî, bu konuda Mutezile ve Havarici yererken Mürcie'nin söz konusu görüşünün doğru olduğunu belirtmektedir. Zira Mâtürîdî'ye göre, va'd ayetlerinin umum ifade etmesi, "Rahmet, af ve gufran türünden olmak

64 Ebu Muhammed el-İrâkî el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Müfterika*, 61 ; Krş., İbrahim Hakkı İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", 93.

65 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 613 vd; geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* kitabı içinde, 119-146; Lewinstein, Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* kitabı içinde, 92-94; Ak, "Mâtürîdî'nin Mürcieye Bakışı", 198-201.

66 Şehristânî, *el-Milel*, I/164; Krş. Kutlu, *Türklerin İslamlaşması Sürecinde Mürcie'nin Tesirleri*, 38.

67 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünnet*, I/101; ayrıca bkz. Ak, "Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", 194-202.

68 Nesefî, *Tabşıra*, II/766.

69 Nesefî, *Tabşıra*, II/774, 780.

üzere biline gelen ilahî sıfatlara daha münasip düşmektedir. İlahî rahmet ve af büyük günahlara da küçük günahlara da şamildir.⁷⁰ Neseff'in va'd ve va'id ile ilgili ayetlerin umum-husus ifade etmesi konusunda Mâturîdî'den farklı düşünmesini, onun zemmedilen Mürcie'yi esas almasına bağlamak mümkündür.

Görüldüğü gibi Mâturîdî'yi imam kabul eden Hanefi âlimlerin bir kısmı Mâturîdî'nin ircâ ve Mürcie konusundaki görüşlerinin sadece birini veya ikisini ele almışlar ve özellikle onun övülen ircâ görüşü üzerinde pek durmamışlardır. Onlar bu konuyu Fahreddin er-Râzî (606/1210) gibi Eş'arî âlimler gibi yorumlamaya çalışmışlardır.⁷¹ O halde incelediğimiz Hanefî-Mâturîdî âlimlerin, ircâ ve Mürcie konusunu imam Mâturîdî'den ziyade Eş'arî âlimlerin görüşleri doğrultusunda ele aldıklarını söylemek mümkündür. Bu durum, o dönemdeki Mâturîdî âlimlerin Mürcie'ye bakışlarında Eşariliğin etkisine girdiklerine işaret etmektedir. Onların bu tutumu, o devirdeki Mürcie'ye ve Mürcie ismine yönelik toplumdaki olumsuz bakışları Ebû Hanife, İmam Mâturîdî ve Hanefilerden uzak tutma çabasından kaynaklanabilir.

Bu makalede görüşlerini incelediğimiz beş Hanefi âlimden dördünün Mürcie'nin tanımı konusunda ittifak ettikleri, birinin ise yani Alâuddin es-Semerkindî'nin bu konuda diğerlerinden farklı düşündüğü ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Alâuddin es-Semerkindî dışındaki âlimlerin yaptığı Mürcie tanımının Mâturîdî'nin Mürcie tanımından tamamen farklı olduğu da açıklığa kavuşmuştur. Ortaya koydukları tanımlardan ve konuyu ele alış tarzlarından Alâuddin es-Semerkindî'nin Mâturîdî kadar olmasa da övülen Mürcie'nin fikirlerini benimsediği ve savunduğu anlaşılmaktadır. Yine Alâuddin es-Semerkindî'nin Mâturîdî gibi Mürcie sözü ile övülen Mürcie'yi kast ettiği ve savunduğu, Pezdevî, Ebû'l-Muin en-Neseffî, Alâeddin el-Üsmendî ve Nureddin es-Sâbunî'nin ise Mürcie sözü ile zemmedilen Mürcie'yi kast ettikleri ve onları eleştirdikleri görülmüştür.

Söz konusu beş âlimin Mürcie'ye değişik isimler ve sıfatlar verdikleri ortaya çıkmıştır. Mürcie'yi, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Ehl-i Bid'at, Ebû'l-Muin en-Neseffî, "Habis Mürcie", Alâuddin es-Semerkindî, "Cebriyye" ve "Mürcie-i Mübtedia" ve "Habis Mürcie" olarak isimlendirmiştir.

70 Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 549; Krş., Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 442-443.

71 Bkz., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 132-154; Şehristânî, *el-Milel*, I/161-169; er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin (606/1210), *İtikâdâtü-Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Kahire 1938, 70-71.

Selçuklular döneminde Ğaylan'ın Ashabı, Ebû Şemr'in taraftarları ve Muhammed b. Şebib'e bağlı olanlar da Mürciî gruplar arasında sayılmıştır.

Selçuklular dönemindeki Hanefiler tarafından, mevcut ve daha önce yaşamış bütün Mürcie mensuplarının amelleri hafife almakla, hatta hiç önemsememekle suçlanıp eleştirildikleri tespit edilmiştir.

Söz konusu âlimler -biri dışında -Mürcie'yi, bidat, kaderî, cebirci habis ve mezmum vasıfların birini veya bir kaçını birlikte kullanılarak kötölemiş ve eleştirmişlerdir. Oysa İmam Mâturîdî, bir taraftan Mürcie ve Kaderiyye'nin lanet edilmesiyle ilgili rivayette geçen Mürcie ile Cebriyye'nin kast edildiğini diğer taraftan ise lanetlenen Mürcie'nin Cebriyye olduğunu söyleyerek övülen ircâ anlayışını benimseyen Ebû Hanife ve taraftarlarını korumuş ve onlara karşı yapılan eleştirileri Cebriyye'ye yöneltmiş idi. Pezdevî, Sabunî ve Üsmendî gibi Hanefî âlimler ise "Ümmetimden iki sınıf şefaetime nail olamaz" ve "Mürcie'nin lanetlendiğiyle ilgili rivayetleri delil gösterecek, Mürcie'nin tamamını eleştirmişlerdir. Aynı zamanda Mâturîdî'nin övülen icrayı benimseyen Mürciîleri, muhaliflere karşı savunma ve sahiplenme anlayışı da, söz konusu âlimler tarafından sürdürülememiştir.

Selçuklular döneminde söz konusu âlimler tarafından şekillenen Hanefî-Mâturîdî din anlayışında genelde övülen ircâyı benimseyenlerden bahsedilmeyip sadece zemmedilen Mürcie'nin üzerinde durulmasının ve onların ağır bir şekilde eleştirilmelerinin sonraki devirlerde bütün Mürciîlere olumsuz bakılmasında önemli rol oynadığı söylenebilir.

Pezdevî, Alâeddin el-Üsmendî, Nureddin es-Sabûnî gibi pek çok Selçuklu Hanefî-Mâturîdî alimin Mürcie ile Hanefilik arasındaki ilişkiyi reddettikleri tespit edilmiştir.⁷²

Hanefiler, o devirde bir yergi ifadesi olarak kullanılan Mürcie ile Hanefiliğin özdeşleştirilmesinden rahatsızlık duymuşlar. Bundan dolayı Mürciî alt gruplar, emir ve yasakları inkar eden gruplardan sayılmıştır.⁷³

Mürcie mezhebi, Selçuklular döneminde yaşayan ve yazdığı eseri Selçuklu sultanı Sencer'e takdim eden Ebu'l-Feth eş-Şehristânî (479-548/1086-1153) tarafından da eleştirilmektedir. Ona göre Mürcie ismi, iki sebepten dolayı verilmiştir: birincisi ameli niyet ve akitten sonraya bıraktıkları için; ikincisi ise küfürle birlikte taatin faydası olmadığı gibi imanla birlikte masiyetin zarar vermeyeceğine inandıkları içindir. Şehristânî, Mürcie'nin imanla birlikte masiyetin zarar vermeyeceği anlayışında oldu-

72 Krş., İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", 82.

73 Krş., İnal, "The Presentation of yhe Murji'a in Islamic Literature", 83.

ğunun aşikâr olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Onun bu konudaki “fezâhirun” açıktır/aşikârdır ifadesinden hareketle Selçuklular döneminde Mürcie ismi zikredilince günaha ve salih amellere önem vermeyen kimselerin anlaşıldığını söylemek mümkündür.

Selçuklu Hanefi-Mâturîdî âlimlerin eserlerinde irca ve Mürcie konusunu kısa tutmalarının ve Ebu Hanife'nin Mürcie ile birlikte anılmasına şiddetle karşı çıkmalarının en önemli sebebinin şu olduğu söylenebilir: Selçuklular döneminde Ashâbu'l-Hadis'in kelamdaki temsilcisi konumunda olan Eşarî'nin ve ona nispet edilen Eşariliğin Nizamiye medreseleri vasıtasıyla öne çıktığı bilinmektedir. Hatta o dönemde Ehl-i Sünnet denilince neredeyse sadece Eşariliğin anlaşıldığı da söylenmektedir. Ayrıca İmam Buhari ve İmam Tirmizî gibi büyük muhaddislerin çoğunun Selçukluların hüküm sürdüğü Horasan ve Mâverâünnehir doğumlu olduğu da bir gerçektir. Bu sebeple, o dönemde muhaddislerin, hadis olmasa da hadismiş gibi rivayet edilen sözlerin o günün toplumu üzerinde etkili olmuştur. Dönemin Hanefi âlimleri, o günün insanları arasında yaygın olarak dolaşan Mürcie'nin yetmiş peygamber diliyle lanetlendiği ve onlara Peygamberin şefaataçı olmayacağına dair rivayetlerin, Ebû Hanife'ye ve Hanefiliğe karşı antipatiye dönüşmemesi için çalıştıkları ihtimal dâhilindedir. Böylece Hanefilerin kategorik bir suçlamadan kurtulmak istedikleri söylenebilir. Bu bakımdan her ne kadar başlangıçta Ebu Hanife, İmam Mâturîdî ve Ebu'l-Muin en-Neseî gibi Hanefi âlimler tarafından irca, övülen ve zemmedilen irca şeklinde iki kısma ayrılıp, övülen icrayı benimseyenler desteklense de yukarıda ifade etmeye çalıştığımız nedenden dolayı Selçukluların özellikle son dönemlerinde yaşayan Alaeddin el-Üsmendî ve Nureddin es-Sabuni gibi Hanefi alimler İmam Azam olarak gördükleri Ebu Hanife'yi ve Hanefiliği korumak ve kollamak amacıyla söz konusu irca ayırımına hiç girmemişler ve bu konuda Ashabu'l hadis'in görüşüne yaklaşmışlardır.

“Amel, imanın bir cüzüdür” şeklindeki ifadede geçen amel kavramı aslında amel-i salih demektir. Zira söz konusu ifadedeki amel ile Kuran'da sıkça zikredilen “amelen sâlihan” kastedilmektedir. O halde yukarıdaki ifadede amel ile amel-i salih anlaşıldığı ve kastedildiği gibi Selçuklular döneminde de Mürcie sözü ile sadece zemmedilen Mürcie'nin anlaşıldığı ve kast edildiği söylenebilir. Nitekim Selçuklulardan önce imam Mâturîdî gibi alimler tarafından ve Selçukluların ilk döneminde Ebu'l-Muin en-

74 Şehristânî, *el-Milel*, I/161-162.

Neseffî, Alâuddin es-Semerkindî gibi bazı alimler tarafından irca-i mezzum, mürcie-i habîs gibi ifadelerin kullanıldığı görülmekteyse de sonraki alimlerce daha çok her hangi bir ayrıma gitmeden sadece Mürcie lafzı kullanılmıştır. O halde Selçukluların son dönemlerine doğru Mürcie kavramının Mürcie-i mezzum ifadesinin yerine kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâturîdî'nin övülen ircâ anlayışını benimseyenleri Allah'ın sadık kulları olarak tavsif ederek ve *Ehl-i Sünnet* içinde gördükleri kimseleri temel alıp onlara karşı yapılan eleştirileri haksız bulmasına ve onları savunmalarına rağmen daha sonra gelen Alâeddin el-Üsmendî, Nureddin es-Sâbûnî gibi bazı Hanefî âlimler, Mürcie'nin zemmedilen gruplarını öne çıkartmışlar ve Mürcie denilince sadece bu grupları kast ederek onları eleştirmişlerdir. Neticede İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve İmam Mâturîdî'nin övülen ircâ görüşünü benimseyenleri esas alarak onları savunmalarına rağmen, Selçuklular dönemindeki Hanefî âlimlerin, genelde zemmedilen ircâ görüşünü benimseyen Mürcîîleri esas aldıkları ve Mürcie'yi bu sebeple ağır bir şekilde eleştirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca konunun farklı yorumlanmaya çalışılmasının, büyük ölçüde Ebu Hanîfe'yi hatta imam Mâturîdî'yi o devirde neredeyse toplumun geneli tarafından yerilen Mürcie'den uzak tutma çabasından kaynaklandığını söylemek de mümkündür.